

BIOSFERA HÁM NOOSFERA - FILOSOFIYANIŇ ÚYRENIW OBYEKTI SIPATINDA

Jumamuratova Gózzal Kalmuratovna

Berdaq atındaǵı QMU Tariyx fakulteti filosofiya baǵdarı 3 -kurs studentı

ANNOTACIYA

Maqalada biosfera hám noosfera haqqındaǵı túrli pán tarawları hám ilimlerdiń kóz qaraların, ideyaların, olardıń kemshiliklerin hám jetiskenliklerin adamnıń qatnasınıń nátiyjesi sıpatında alıp qaraw usınıladı. Bunda biologiyalıq, psixikalıq hám sociallıq tareplerine de itibar qaratiw arqalı filosofiyalıq aspektte ulıwmalastırılıadı.

Gilt sózler: Tirishilik qatlamı, qorshaǵan ortalıq, biosfera, noosfera, adam hám biosfera, “oylaw perdesi”, ekologiyalıq etika, ekologiyalıq problemalar.

Bizdi qorshaǵan tábiyiy ortalıq geosfera hám biosferadan turadı. Bul materiallıq sistemalar adamnan ǵárezsiz payda bolǵan hám ǵárezsiz ómir súredi. Biraq waqıttıń ótiwi menen adamnıń iskerliginiń obyektine aylanadı. Insaniyattıń kosmoslıq texnologiyası hám kosmostı úyreniwiniń rawajlanıwı menen bul obyektlerdiń qatarına Quyash sistemasınıń belgili bólegi de kirdi. Yaǵnıy insan óz iskerigi qaratilǵan tárepti keńeytiw arqalı, onı úyreniw sheńberinde de keńeytedi. Máselen, jer betiniń tirishilik qabıǵı – biosferadan insan aqlı arqalı dóregen jasalma bolmıs – noosfera haqqında kóz qaralardı analiz etiw adam-dúnya sisteması bolǵan – filosofiyalıq oydıń obyektleriniń birine aylanǵan. Sonlıqtan biosfera hám noosferanı úyreniw buǵingi tez rawajlanıp atırǵan zamanda báhama aktual bolıp esaplanadı.

Biosfera – (áyyemgi grek tilinen “tirishilik” hám “shar” sózlerinen) bul tiri organizmler jasaytuǵın ortalıq, olarsıń tásiriniń astında hám olardıń turmıslıq iskerligi menen baylanıslı jer qabıǵı, sonıń menen birge onıń qásiyetleriniń ulıwmalıǵı, biologiyalıq sistemalardıń rawajlanıwı ushın sharayat jaratılǵan sistema. V.I.Vernadskiy biosferanı, - “tiri janzatlar tásirinde olardıń házirgi hám ótken zamandaǵı turmıslıq iskerliginde túpten hám qaytarıp bolmaytuǵın dárejede ózgergen geosferalardan biri¹” retinde belgileydi. Biosfera haqqında táliymattıń tiykarshısı hám baslawshısı bolǵan rus alımı Vernadskiydiń pikirinshe, biosfera stratosferanıń tómen qatlamlarınan, pútkil troposferanı, shógingindi jınıslardan shólkemlesken litosferanıń

¹«Вернадский. Биосфера. Ноосфера. Прошлое и настоящее в развитии этих понятий.» Москва 2007

joqarı bólegin hám gidrosferanı da óz ishine aladı. Jer maydanınan biosfera shama menen 23 km biyiklikke kóteriledi, jer astında bolsa 12 km tereńlikke sozıladı. Stratosferanıń túrli qatlamlarında kómir, neft hám gazdıń kóp yamasa kemrek qalıń kánleri bar. Biosferanıń jası Jerdıń geologiyalıq jasına jaqınlaspaqta.

«Noosfera» termini dáslep XX ásirdeń 20 – jıllarınan frantsuz ilimpazlar E.Lerua hám P.Teyyarde Sharden tárepinen isletiline basladı¹. Olar noosferaga ideal struktura dep alıp qarap planetanıń biosferadan sırtındaǵı bólek «oylaw perdesi» retinde qaradı. Atap aytqanda, «noosfera termini frantsuz izertlewshisi E. Lerua tárepinen usınılǵan. Noosfera – bul tábiyat hám jámiyettiń uyqas kombinatsiyası, ol aqıl hám insaniyattıń jetkenligi, bul pán, social rawajlanıw hám insan mápi ushın birlestirilgen mámleket siyasatı, bul quralsız, urıslar hám ekologiyalıq máselelersiz dúnya, bul iygiliqli niyetli insanlar aldında turǵan árman, maqset, bul ilim hám insaniyattıń ilim menen qurallanǵan ullı missiyasına isenim bolıp tabıladı. Vernadskiy "noosfera"nı sananıń abstract tarawı emes, bálkim biosfera rawajlanıwınıń tariyxıy anıq basqıshı sıpatında túsintiredi. 1926 jılda óziniń "Bilimler tariyxınıń zamanagóy áhmiyeti tuwrısında pikirler" maqalasında noosfera haqqında: "Pútkil geologiyalıq waqıt dawamında jaratılǵan, óz teńsalmaqlılıǵında ornatılǵan biosfera tási astında bargan sayın tereńirek ózgera baslaydı. Insaniyattıń ilimiy oylawı" dep jazadı².

Bolmıs formaları retinde búgingi kún iliminde aktual bolǵan biosfera hám noosfera haqqında kóz qarasar filosofıyanıń úyreniw obyektı sıpatında keńnen izertlengen. Eń dáslep tirishilik, tábiyat, qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı sada kózqaraslardıń rawajlanıwı hám bayıtılıwı nátiyjesinde jańa mánis hám mazmundı alǵan – biosfera hám noosfera túsiniqlerin izertlew jumısları XX ásirde ilimiy baǵdarlar sheńberinde qalıplesip baslaydı. Bolmıstıń bul formaları dáslep tábiyattanıw ilimlerinden (biologiya, ximiya, bioximiy, kosmologiya h.t.b) gúmanitar ilimler sheńberine, sonıń ishinde filosofiyalıq pánlerdiń úyreniliw obyektine aylandı. Bular haqqında kóz qaraslardıń rawajlanıwında kóplegen ilimpazlardıń, sonıń ishinde V.I.Vernadskiy, I.Lavlok, V.Golubev h.t.b,lardıń miynetleri bahalı esaplanadı.

Tábiyat bolmısnan keń mániske ótiw – biosferanıń rawajlanıwı hám noosferaga ótiwin úyreniw arqalı onı jámiyet penen baylanıstırıw imkaniyatın beredi. Búgingi künde insan qatnası nátiyjesinde yamasa tábiyiy faktorlar sebebinen ekologiyalıq mashqalalar globalıq kólemde en jayıp, pútkil insaniyatqa qáwip salmaqta. Bul mashqalalarǵa sheshim tabıw hám apatshılıqlardıń aldın alıw hár bir ilim, sonıń ishinde filosofıyanıń da aldında turǵan baslı wazıypası bolıp esaplanadı.

¹ Shermuhammedova N. «Borlıq va rivojlanish falsafasi» 253-b, Toshkent-2010

² «Borlıq va rivojlanish falsafasi» N.Shermuhammedova. Toshkent-2010

Jámiyettiń rawajlanıwı menen adamnıń ómir súriwiniń jasalma sharayatı da rawajlanıp baradı. Geybir maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, adam dóretken jasalma orta tábiyiy ortaǵa qaraǵanda onlaǵan ese ónimlirek dep atap kórsetiledi. Jasalma ortalıq bara-bara tábiyiy ortanlıqtı sonshelli dárejede ózgeriwge qaradı, onı jutıp jiberiw aldında desek de haqıyqattan jıraq bolmaydı. “Jamiyetlik ómirdiń internetsionallasıwı hám ekonomikalıq baylanislardıń integraciyasınıń kúsheyiwı Jer planetasında jasawshı adamlar tárepinen dúnyanı bir pútinlik retinde tán alınıwı ushın obyektivlik máplerdiń barlıǵın túsindirmekte hám bul processtiń tiykarında alıp qaralatuǵın hámmege ortalıq máp – globalıq problemalardıń aldında adamzatıń ómirin saqlap qalıw maselesi bolıp tabıladı”¹.

Noosfera zamanagóyliktiń eki eń úlken revolyuciyalıq procesiniń tásiri nátiyjesi bolıp, birden-bir aǵımǵa birlestirilgen: ol bir tárepden, ilimiy pikir salasında hám ekinshi tárepden, socialıq múnasábetlerde ómir súredi. Sol sebepli noosferanıń jaratılıwı tek bul processlerdiń tiykarı bolǵan kúshlerdiń kúshli birlesiwı nátiyjesinde yaǵnıy ilim hám insaniyat massasınıń birlesiwinen alıp qaraymız.

Noosferaǵa sın kózqarastan múnasibet biziń kúndelikli sanamız, pán hám filosofiyamızda da ómir súredi.

Insannıń qorshaǵan ortalıqqa tásiriniń kúsheyiwı onnan ekologiyalıq juwapkershilikti talap etiledi. Bul bolsa óz gezeginde “ekologiyalıq etikanı” qalıplestiriw zárúrligin ele de asıradı. “Ekologiyalıq etika sonı ańlatadı, noosferanıń salıstırmalı erkin energiyasınıń kóbeyiwı insanda toplanǵan erkin energiyanıń kóbeyiwı – insan iskerliginiń jetilisiwi esabına júz beredi”²

Ulıwmalastırıp aytqanda, tirishilik qatlamı bolǵan biosfera hám ol haqqında túsindirmeler hám kóz qarastar onı rawajlanıwshı qubılıs sıpatında alıp qaraydı. Biosferanıń rawajlanıwınıń tariyxıy basıp ótken jolı insaniyattıń pútkil basıp ótken jolı menen tıǵız baylanısta alıp qaralıwın esapqa alıp, oǵan filosofiyalıq analiz jasawda insannıń qatnasın baslı faktor sıpatında alıp qaraw áhmiyetli bolıp esapalanadı. Usı koz qarastan kelip shıǵıp insannıń tábiyatqa qatnasın barlıq ekologiyalıq hám basqa da problemalardıń keltirip shıǵarıwshı baslı sebebi hám sol bárshe problemalardıń sheshim jolı sıpatında kórsetiwge boladı. Jáne de adamnıń aktiv iskerligi nátiyjesinde kelip shıqqan “adam hám biosfera” birligi formasında kóriniwshı bolmıstıń jańa forması yamasa tusindiriliwi bolǵan noosfera qatlamında úyreniw hám sol arqalı “barlıq filosofiyalıq problemalardıń etikalıq gilti, sheshim jolı” sıpatında kórsetilgenindey, búgingi ekologiyalıq problemalardıń sheshim jolın - noosferanı

¹ Filosofiya. A.K.Berdimuratova. Qaraqalpaqstan-2010

² Голубев В. Человек в биосфере: время управляемого развития // Мир науки, 1993. №2. - 1-6.

imkaniyatlaridan izlew usunıs sıpatında keltiriledi. İnsan, tábiyat, jámiyet rawajlanıwınıń belgilewshi tárepi sıpatında qatnasadı hám ondağı ózgerislerdi ózinde sáwlelendirip otıradı. İnsan iskerliginde, onıń dúnyağa qatnasında, dúnyağa kóz qarasında kórinedi,

Yaǵnıy, biosfera hám noosfera haqqındağı túrli pán tarawları hám ilimlerdiń kóz qaraların, ideyaların, olardıń kemshiliklerin hám jetiskenliklerin adamnıń qatnasınıń nátiyjesi sıpatında alıp qaraw usınıladı. Bunda biologiyalıq, psixikaliq hám sociallıq tareplerine de itibar qaratıw arqalı filosofiyalıq aspektte ulıwmalastırıladı. Hám adamnıń dúnyanı biliw múmkinshilikleri, jaratıwshılıq iskerligine diqqat qaratıw arqalı dúnyanıń jańa túsindirmesin usınadı.

Usı kóz qarastan bul tema ele de izlertlewlerdi talap etedi. Keleshekte kóbirek úyreniliw zárúrligi bar.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR: (REFERENCES)

1. «Вернадский. Биосфера. Ноосфера. Прошлое и настоящее в развитии этих понятий.» Москва 2007
2. Голубев В. Человек в биосфере: время управляемого развития // Мир науки, 1993. №2.
3. «Borliq va rivojlanish falsafasi» N.Shermuhammedova. Toshkent-2010
4. Filosofiya. A.K.Berdimuratova. Qaraqalpaqstan-2010